ABBAS b. AMR el-GANEVÎ

(عباس بن عمرو الغنوى)

(ö. 305/917-18)

Abbâsî kumandanı.

Rakka'da doğdu. Kumandanlığa tayin edilinceye kadar geçen hayatı hakkında bilgi yoktur. Resmî ilk görevi muhtemelen Fars valiliğidir. Ancak buraya ne zaman tayin edildiği de kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî III. asrın sonlarına doğru Bahreyn bölgesindeki Karmatîler'in gittikçe kuvvetlenerek Hicr ile Basra'yı tehdide başlamaları üzerine, Halife Mu'tezid tarafından Fars valiliğinden alınarak Yemâme ve Bahreyn valiliğine getirildi (900). Karmatîler'in ilerlemesine engel olmak amacıyla 10.000 kişilik bir ordu ile üzerlerine yürüdü. Ordudaki bedevîlerle gönüllülerin ordugâhı terketmeleri üzerine, Ebû Saîd el-Cennâbî kumandasındaki Karmatî ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Kendisiyle birlikte 700'e yakın asker esir edildi. Bir müddet sonra savaşı ve savaşın sonuçlarını halifeye anlatması için serbest bırakıldı. Bağdat'a sağ olarak dönmesi sevinçle karşılandı ve halife tarafından kendisine hil'at giydirildi.

Mu'tezid'in ölümü ve yerine Müktefî'nin geçmesi üzerine meydana gelen olaylar sırasında başkumandan Bedr'in çevresinde toplanan kumandanlar arasında o da vardı. Fakat yeni halifenin isteği üzerine ondan ayrıldı. Bir süre sonra Kum ve Kâşân valiliğine tayin edildi. 296'da (908-909) bu görevden azledildi. Son olarak Diyârımudar valiliğini yaptı. Hayatının son yıllarını, doğduğu şehir olan Rakka'da geçirdi ve burada öldü. Bugün Nusaybin ile Sincar arasında Kasrülabbas adıyla anılan yer, ona nisbetle bu adı taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḫ* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, II, 2189, 2193, 2196, 2197, 2210; Arîb b. Sa'd, *Ṣılatü't-Târîḫi't-Ṭaberî* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1897, s. 69; Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb* (nşr. C. Pellat), Paris 1861-77, VIII, 193; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem* (nşr. Amedroz), Oxford 1920-21, I, 56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, VII, 498-500; VIII, 54, 107, 358; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Bulak 1299, II, 151, 427; M. J. de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes de Bahrain*, Leiden 1886; C. H. Becker, "Abbas", *İA*, I, 14; M. Canard, "al-ʿAbbās b. ʿAmr", *EI²* (Fr.), I, 11.

HAKKI DURSUN YILDIZ

ABBAS el-AZZÂVÎ

(عباس العزاوى)

Abbâs b. Muhammed b. Sâmir el-Azzâvî (1890-1971)

Iraklı edip ve tarihçi.

Bağdat'a bağlı Deyâlî'de (ديالى) doğdu. Azze kabilesine mensup olduğu için el-Azzâvî diye anılır. Babasının ölümü üzerine ailesi 1894 yılında Bağdat'a yerleşti. Rüşdiyeyi bitirdikten sonra vakıf medreselerinde dinî ilimler tahsil etti. Bilhassa Mercan ve Câmiu'l-hulefâ medreselerine devam ederek Şeyh Abdullah el-Mavsılî, Mahmud Şükrî el-Âlûsî, Ali Alâeddin el-Âlûsî'den çok faydalandı ve bu sonuncu âlimden icâzet aldı. Irak'ta meşrutiyetin ilânından sonra açılan ve idâdînin son sınıfına tekabül eden "ihtiyat şubesi"ni bitirerek Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1921'de fakülteden mezun olduktan sonra avukatlığa başladı. Bu arada tarihe ve özellikle Irak tarihine ilgi duydu ve bu alanda araştırmalara başladı. İlk yazıları, Bağdat'ta yayımlanmakta olan *el-Ḳażâ'* mecmuasında çıktı. Şam'daki el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabî, Kahire'deki Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye ve Ankara'daki Türk Dil Kurumu'na muhabir üye seçildi. Ayrıca Kahire'deki Cem'iyyetü'd-dirâsâti't-târîhiyye'nin aslî üyesi olan Azzâvî, Bağdat'ta Lecnetü't-te'lif ve't-terceme ve'n-neşr'in başkan vekilliğini yaptı. Tâhâ er-Râvî'nin ölümü üzerine başkan oldu ve komisyonun ilga edildiği 1947 yılına kadar görevini sürdürdü. el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Irâkī'nin 1963 yılında feshine kadar da bu kurumda aslî üye olarak çalıştı. 17 Temmuz 1971'de Bağdat'ta vefat etti.

Abbas el-Azzâvî, 3500 kadarı yazma olan çok zengin bir kütüphane kurmuştu. Hocası Mahmud Şükrî el-Âlûsî ve diğer Irak ulemâsının kitaplarını toplamak suretiyle meydana getirdiği kütüphanesi bilhassa yazmalar bakımından çok kıymetlidir. Vefatından sonra kitaplarının tamamı, muhtelif notları, mektupları, topladığı hat örnekleri ile levhalar 1972 yılında, Bağdat'ta bulunan el-Müessesetü'l-âmme li'l-âsâr'ın yazmalar bölümünde "Mahtûtâtu Abbâs el-Azzâvî" adıyla araştırmacıların hizmetine sunuldu. Aynı kütüphane uzmanlarından Üsâme Nâsır en-Nakşibendî ve Zamyâ Muhammed Abbas tarafından konularına göre hazırlanan açıklamalı "Azzâvî Yazmaları Kataloğu", *el-Mevrid* mecmuasının XI/4. sayısından itibaren yayımlanmaya başlamıştır (Bağdat 1982, s. 113-130).

Irak'ta yaşayan çeşitli kabilelerin tarihi ile bazı mezhepler Azzâvî'nin özellikle ilgisini çeken konular olmuştur. Aynı zamanda *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin yazarları arasında yer alan Azzâvî, Irak'ın tarihî, dinî ve edebî hayatına dair çok sayıda eser ve makale yazmıştır. Yirmi üçü yayımlanmış olan kitaplarının sayısı, baskıya hazır fakat henüz neşredilmemiş olanlarla birlikte, doksan sekize ulaşmaktadır. Neşredilmemiş kitapları, oğlu tarafından Bağdat'ta bulunan el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Irâkī kütüphanesine teslim edilmiştir. Bunlar arasında *Târîḫu'l-edebi't-Türkî fi'l-ʿIrâḳ* ve *el-Ḫaṭṭu'l-ʿArabî fî Türkiya* gibi eserler de bulunmaktadır. Hayatta iken neşredemediği pek çok makalesi ise vefatından sonra oğlu Fâzıl Azzâvî tarafından, konularına göre ayrılarak çeşitli Arapça dergilerde zaman zaman yayımlanmaktadır.

Azzâvî, kaynaklara tamamiyle vâkıf olmakla beraber eserlerinde tarihî, sosyal ve siyasî olayları sebep-sonuç ilişkileri açısından ele almak yerine, daha çok dış görünüşlerinden hareket ederek değerlendirir. Çeşitli kaynaklardan derlediği ve doğruluğuna inandığı bilgileri aktardıktan sonra, doğrudan veya dolaylı olarak hatıra gelecek sebep ve ihtimallerin düşünülmesini okuyucuya bırakır. Eserlerini telifleri, tercümeleri ve neşre hazırladıkları olmak üzere üç bölümde ele almak mümkündür. Ayrıca pek çok gazete ve dergide çeşitli konularda makaleler neşretmiştir. Yayımlanmış belli başlı eserleri şunlardır:

a) Telif eserleri.

1. *Târîḫu'l-ʿIrâḳ beyne iḥtilâleyn.* Moğol istilâsından 1917 yılına kadar Irak tarihini ihtiva eden bu eserinde, İslâm tarih yazıcılığı geleneğine bağlı kalarak, olayları kronolojik sıra ile anlatır. Kitapta Irak'taki vakıf eserlerin tarihine dair zengin bilgiler vardır. Eser sekiz cilt halinde yayımlanmıştır (Bağdat 1935-1956). 2. *Târîḫu'l-Yezîdiyye ve aṣlu ʿaḳîdetihim* (Bağdat 1935). Yezîdîliğin doğuşu, esasları, Yezîdîler'in inanış, yaşayış ve âdetleri hakkında bilhassa gözlemlerine dayanarak önemli bilgiler verir. Aynı konudaki çalışmalarıyla tanınan Fransız müsteşriki R. Lacot, Azzâvî'nin bu eserini, benzeri birçok kitap arasında bir ana kaynak kabul etmiş ve çalışmalarında ondan çok faydalanmıştır. 3. *ʿAşâ'irü'l-ʿIrâḳ* (I-IV, Bağdat 1937-1956). Irak'ta yaşayan kabileler hakkın-

Abbas el-Azzâvî

da kaleme alınmış derli toplu ilk eserdir. Kaynaklardan toplanan bilgilere, müellifin görüştüğü kabile reislerinden elde ettiği mâlumat ilâve edilmiş, böylece kitaplara girmemiş pek çok orijinal bilgi derlenmiştir. Eserde göçebe ve yerleşik kabileler tanıtılmış, yaşayış ve âdetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Müellif yalnız elde edebildiği bilgileri aktardığından bazı kabilelere 40-50 sayfa yer verdiği halde, bazılarını bir iki sayfada anlatmıştır. **4.** *el-Mûsîka'l-ʿIrâḳıyye fî ʿahdi'l-Moġol ve't-Türkmân* (Bağdat 1951). **5.** *Târîḫu ʿilmi'l-felek fi'l-ʿIrâḳ ve ʿalâḳātühû bi'l-aḳṭâri'l-İslâmiyye ve'l-ʿArabiyye* (I-II, Dımaşk 1953). Bu eser daha sonra bazı ilâvelerle yeniden yayımlanmıştır (*Târîḫu ʿilmi'l-felek fi'l-ʿIrâḳ ve ʿalâḳātühû bi'l-aḳṭâri'l-İslâmiyye ve'l-ʿArabiyye fi'l-ʿuhûdi't-tâliye li-eyyâmi'l-ʿAbbâsiyyîn*, Bağdat 1378/1958). **6.** *et-Taʿrîf bi'l-müʾerriḫîn fî ʿahdi'l-Moġol ve't-Türkmân*, (Bağdat 1376/1957). **7.** *Târîḫu'n-nuḳūdi'l-ʿIrâḳıyye li-mâ baʿde'l-ʿuhûdi'l-ʿAbbâsiyye* (Bağdat 1377/1958). **8.** *Ẕikrâ Ebi's-ṣenâʾ el-Âlûsî* (Bağdat 1958). **9.** *Târîḫu'd-ḍarâʾibi'l-ʿIrâḳıyye min ṣadri'l-İslâm ilâ âḫiri'l-ʿahdi'lʿOsmânî* (Bağdat 1959). **10.** *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî fi'l-ʿIrâḳ* (I-II, Bağdat 1381-82/1961-62). **11.** *en-Naḫl fî Târîḫi'l-ʿIrâḳ* (Bağdat 1962). **12.** *Ḫaṭṭu'l-Muṣḥafi'ş-şerîf ve'l-ḫaṭṭâṭ eş-Şâh Maḥmûd en-Nîsâbûrî* (Bağdat 1967).

b) Tercümeleri.

1. *Riḥletü'l-münşiʾi'l-Baġdâdî* (Bağdat 1948). Farsça'dan tercüme. **2.** *Feylesûfü'l-ʿArab Yaʿḳūb b. İsḥâḳ el-Kindî* (Bağdat 1963). İsmâil Hakkı İzmirli'nin *Arap Filozofu Kindî* adlı eserinin tercümesidir.

c) Neşre hazırladığı eserler.

1. Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Râfi', *Münteḫabü'l-muḫtâr fî târîḫi ʿulemâʾi Baġdâd* (Bağdat 1938). **2.** İbn Hassûl, *Tafżîlü'l-etrâk ʿalâ sâʾiri'l-ecnâd*. Bu eser Azzâvî'nin mukaddimesiyle birlikte Şerefettin Yaltkaya tarafından Türkçe'ye çevrilerek Arapça metniyle birlikte yayımlanmıştır (*TTK Belleten*, XIV-XV/1940, s. 235-266). **3.** İbn Dihyetü'l-Kelbî, *en-Nibrâs fî târîḫi ḫulefâʾi beni'l-ʿAbbâs* (Bağdat 1946). **4.** Kadı Ali b. Hanzala, *Simṭu'l-ḥaḳāʾiḳ* (Dımaşk-Beyrut 1953).

BİBLİYOGRAFYA:

ed-Delîlü'l-ʿIrâḳıyyü'r-resmî, Bağdad 1936, s. 898; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 497; G. Avvâd, *Muʿcemü'l-müʾellifîne'l-ʿIrâḳıyyîn*, Bağdad 1969, II, 197-199; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1984, III, 266; Kehhâle, *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 321-322; M. Fuad Köprülü, "Abbâs al-'Azzâvî, *Târih-i 'Irâk*", *VD*, II (1942), s. 465-468; W. Rajkowski, "'Abbas al-'Azzâwi an Iraqi Historian", *IC*, XXVII (1953), s. 37-41; [Ali Cevad et-Tahir (?)], "el-Üstâẕ ʿAbbâs el-ʿAzzâvî", *Mecelletü'l-ʿArab*, VI/1, Riyad 1971, s. 66-71; Üsâme Nâsır en-Nakşibendî-Zamyâ Muhammed Abbâs, "Maḫṭûṭâtü'l-ʿAzzâvî", *el-Mevrid*, XI/4, Bağdad 1982, s. 113-130; [T. H.], "Abbas Azzâvî", *İTA*, II, 80-82.

 ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ABBAS b. EBÜ'L-FÜTÛH

(عباس بن ابي الفتوح)

Efdalüddîn Ebü'l-Fazl Abbâs b. Ebi'l-Fütûh b. Temîm b. Muizz b. Bâdîs es-Sınhâcî (ö. 549/1154)

Fâtımî veziri.

Mağrib'in iç kısmında oturan ve Berberî kabilelerinden biri olan Sanhâce kabilesine mensuptur. Muhtemelen 509 (1115) yılında doğdu. Dünyaya geldiği sırada hapiste bulunan babası Ebü'l-Fütuh, cezası bir müddet sonra sürgüne çevrilerek oğlu ve karısı Bullâra ile birlikte İskenderiye'ye gönderildi. Bullâra, Ebü'l-Fütûh'un ölümünden sonra, İskenderiye ve Buhayre Kumandanı Âdil b. Sellâr ile evlendi. Babası ölünceye kadar terzi çıraklığı yapan Abbas, İbn Sellâr tarafından ordu kumandanlığına getirildi. Bu sırada Halife Zâfir, İbn Mesâl'i (ابن مصال) vezir tayin edince, İbn Sellâr isyan ederek Kahire'ye yürüdü; bunun üzerine halife vezirliği kendisine vermek zorunda kaldı (10 Aralık 1150).

Bu karışıklıklar sırasında tarih sahnesine çıkan Abbas, Sudan'a kaçan İbn Mesâl'in takibine memur edildi. Yapılan savaşı kaybeden İbn Mesâl öldürüldü. Üvey babasının vezir olmasından dolayı halifenin sarayında kalma imkânı bulan Abbas ve bilhassa oğlu Nasr, halife ile iyi münasebetler kurdular. Abbas, 1153'te, Suriye'de Fâtımîler'in elindeki son şehir olan Askalân Kalesi kumandanlığına tayin edildi. Bu sırada şehir Kudüs Kralı III. Baudoine tarafından karadan ve denizden kuşatılmıştı. Abbas, Haçlılar'la başa çıkamayacağını anlayınca, Suriye'ye varmadan Bilbîs'ten Mısır'a döndü. Amacı üvey babasını bertaraf edip onun yerine vezir olmaktı. Bunun için oğlu Nasr'ı gizlice Kahire'ye gönderdi; o da halifenin iznini alarak İbn Sellâr'ı öldürdü (20 Ağustos 1153).

Bu gelişmeler üzerine Kahire'ye dönen Abbas, böylece Fâtımî veziri oldu. Bir müddet sonra baba oğul birbirlerinden şüphelenmeye başlayınca bu makamda fazla kalamadı. Ancak Üsâme b. Münkız'ın gayretiyle aradaki soğukluk giderildi ve bu defa halifenin öldürülmesi kararlaştırıldı. Bir davet sırasında Halife Zâfir, Nasr'ın evinde öldürüldü (16 Nisan 1154). Bu cinayetten halifenin yakın akrabalarını sorumlu tutan Abbas, haksız yere birçok kişiyi öldürttü. Öldürülen halifenin küçük yaştaki oğlunu "el-Fâiz-Binasrillâh" unvanı ile tahta çıkardı. Bütün bu cinayetler sarayı ve halkı harekete geçirdi. Saray erkânı ve bazı kumandanlar Abbas'a cephe aldılar. Dimyat Valisi Evhad b. Temîm, öldürülen halifenin intikamını almak üzere Kahire'ye yürüdü. Saray erkânı da Münyetü Benî Hasîb'de bulunan Talâyi' b. Rüzzîk'e mektup yazarak acele yardım istedi. Kûs Valisi Nâsırud-devle Yâkūt'un da desteğini sağlayan Talâyi', süratle Kahire'ye doğru harekete geçti. Ordunun ve kumandanların büyük bir kısmının kendi tarafına geçmesi üzerine Kahire'ye girdi ve halife tarafından vezir tayin edildi (3 Haziran 1154).

Abbas, oğlu Nasr ve Üsâme b. Münkız, kendilerine sadık kalan kuvvetlerle birlikte Eyle yoluyla Suriye'ye kaçtılar. Bunun üzerine Haçlılar'a haber gönde-